

Міністерство освіти і науки України
Бердянський державний педагогічний університет
кафедра прикладної психології та логопедії

Допущено до захисту
Завідувач кафедру

 Олена СТАРИНСЬКА
«26» листопада 2024

ФОРМУВАННЯ ЗВУКО-СКЛАДОВОЇ СТРУКТУРИ СЛОВА У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З МОТОРНОЮ АЛАЛІЄЮ

Кваліфікаційна робота магістра

Виконавець: здобувач другого
(першого) рівня вищої освіти, групи
м26СО-3

Галузь знань: 01 Освіта / Педагогіка

Спеціальність: 016 Спеціальна освіта

Освітньо-професійна програма:

Спеціальна освіта

Олена ТУРЧЕНЮК

Керівник: канд. пед. н, доцент кафедри
прикладної психології та логопедії
Ганна МИЦИК

Рецензент: канд.пед.н., доцент кафедри
прикладної психології та логопедії
Ганна ЛОПАТІНА

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ПОРУШЕННЯ ЗВУКО-СКЛАДОВОЇ СТРУКТУРИ СЛОВА У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З МОТОРНОЮ АЛАЛІЄЮ ЯК ЛОГОПЕДИЧНА ПРОБЛЕМА ...	10
1.1. Моторна алалія як мовне порушення: визначення, етіологія, механізм розладу та симптоматика	10
1.2. Особливості організації логопедичної роботи з дітьми дошкільного віку з моторною алалією: основні завдання, принципи побудови, етапи та напрями	18
Висновки до розділу 1	31
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЗВУКО-СКЛАДОВОЇ СТРУКТУРИ СЛОВА У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З МОТОРНОЮ АЛАЛІЄЮ	25
2.1. Поняття звуко-складової структури слова, особливості її формування в онтогенезі та основні види порушень	25
2.2. Особливості звуко-складової структури слова у дітей дошкільного віку з моторною алалією та її формування в процесі корекційно-розвиткової роботи	34
Висновки до розділу 2	31
РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ	45
3.1. Етапи педагогічного експерименту формування звуко-складової структури слова у дітей дошкільного віку з моторною алалією	45
3.2. Порівняльний аналіз результатів констатувального та контрольного етапів експерименту	55
Висновки до розділу 3	58

	3
ВИСНОВКИ	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	64
ДОДАТКИ	

ВСТУП

В даний час спостерігається збільшення кількості дітей дошкільного віку з порушеннями в розвитку мовлення. Спостерігаються відхилення як у розвитку тільки звукової сторони мовлення, так і в порушенні формування всіх компонентів мовленнєвої системи. Такі форми мовленнєвої патології в логопедії відносяться до загального недорозвинення мовлення (далі – ЗНМ) і мають різні механізми протікання. При ЗНМ спотворюється процес мовленнєвого онтогенезу, причому структура дефекту неоднорідна. Ступені ЗНМ бувають різні: від повної відсутності мовлення до не різко вираженого недорозвинення мовлення.

Одним із найважчих мовленнєвих дефектів за своїм перебігом та етіологією, що звертає на себе увагу – є алалія. Згідно з визначенням, наданим вченими в наукових колах, алалія описана як відсутність або недорозвиток мовлення внаслідок органічного ураження мовленнєвих зон кори головного мозку у внутрішньоутробному або в ранньому періоді розвитку дитини [22]. Алалія – одне з найскладніших порушень мовлення, при якому страждає формування операцій відбору і програмування на всіх етапах породження і сприйняття мовленнєвого висловлювання, внаслідок чого мовленнєва діяльність дитини не формується. Система мовних засобів, таких як фонетичних, граматичних, лексичних не формується, що впливає на мотиваційно-спонукальний рівень мовлення [2]. Також спостерігаються недоліки у семантичній структурі мовлення. Порушується управління мовленнєвими рухами, що відображається на відтворенні звукового та складового складу слів. Існує кілька видів алалії, серед яких найпоширенішими є моторна і сенсорна форми. В нашій роботі ми розглянемо особливості формування мовлення безпосередньо у дітей з моторною алалією, яку Л. І. Трофименко визначає як привілюючу серед інших [22].

Моторна алалія – це системний недорозвиток експресивного мовлення центрального органічного характеру, спричинений несформованістю мовних операцій у процесі породження мовленнєвих висловлювань, при збереженні смислових і сенсомоторних операцій. У дітей з моторною алалією порушується засвоєння всіх компонентів експресивного мовлення, зокрема фонетичний, фонематичний та лексико-граматичний. Серед основних ознак фонетико-фонематичних порушень є відносна нестабільність звукового складу слова, що проявляється в частих замінах одних звуків іншими [22]. Ці порушення супроводжуються іншими особливостями відтворення звукового складу слова такими як елізії, уподібнення звуків, переставляння тощо. Серед іншого домінуючим є порушення складової структури слова. Ці особливості призводять до специфіки формування активного словника у дітей з моторною алалією. Спостерігається різке розходження між можливістю дитини розуміти значення слів і називати предмети та об'єкти в навколишньому середовищі. Це пояснює тривалу відсутність слів у мовленні дитини, а в подальшому – бідність активного словника та численні вербальні парафазії [22]. Тож, серед характерних ознак моторної алалії є труднощі формування звуко-складової структури слів та взаємозалежність фонемних і лексичних порушень, що в свою чергу впливає на розвиток фразового мовлення [25].

Серед вчених, які досліджували етіологію, симптоматику, діагностику та корекцію моторної алалії як системного порушення, можна виділити таких як: Т. Г. Візель, Л. С. Волкова [3], В. К. Воробйова, В. А. Ковшиков [6], Р. Є. Левіна, О. М. Мастюкова, Є. Ф. Соботович [19], Л. І. Трофименко [21; 22], М. Є. Хватцев, М. К. Шеремет [25] та інші. Наукові роботи, присвячені формуванню звуко-складової структури слова у дітей дошкільного віку з моторною алалією, включають праці О. М. Гриненко, М. І. Линської [10], А. К. Маркової [11; 12], Ю. В. Рібцун [17; 18], Є.Ф. Соботович [19], Л. І. Трофименко [21; 22], В. В. Тищенко, та ін. та інших. Незважаючи на значну кількість досліджень, ця проблема залишається дискусійною та актуальною і сьогодні.

У корекційно-розвитковій роботі з дітьми з порушеннями мовлення, включаючи моторну алалію, активно використовуються ігри, що цілком виправдано, оскільки гра – є провідним видом діяльності дітей дошкільного віку. Ігри дозволяють дітям вчитися в природному контексті, де мовленнєві навички можуть розвиватися в реальних ситуаціях спілкування. Це забезпечує більшу прив'язку до реальних життєвих умов і водночас зменшує стрес, який може виникати в більш формальних освітніх ситуаціях. Вони надають навчанню легкіший і веселий характер, що сприяє більшій мотивації та залученості у процес. Ігри можуть включати різні сенсорні стимули, як-от звуки, візуальні образи, тактильні відчуття, що допомагає стимулювати мовленнєві здібності через різні канали сприйняття. Ігри можуть стимулювати когнітивний розвиток, такий як пам'ять, увага та мислення, що є важливим для мовленнєвого розвитку. Ігри можуть бути легко адаптовані до індивідуальних потреб та рівня розвитку дитини, що дозволяє вчителю або терапевту точно налаштувати діяльність на найкраще сприяння розвитку мовлення.

Найпоширенішим типом ігор, які використовують під час занять у закладах дошкільної освіти, є дидактичні ігри, зокрема вправи. Вони сприяють активізації інтересу дитини до мовлення, закріпленню навичок мовленнєвої комунікації, збагаченню словника, правильному використанню граматичних конструкцій, дозволяючи вчитися та розвиватися в невимушеній та цікавій формі. Крім того, у контексті роботи з дітьми дошкільного віку з моторною алалією, такі ігри можуть сприяти і формуванню звуко-складової структури слова. Це підтверджують дослідження як класичних, так і сучасних закордонних науковців, таких як О. М. І. Линської [10], А. К. Маркової [11; 12], Ю. В. Рібцун [17; 18], Є. Ф. Собонович [19], Л. І. Трофименко [21; 22], В. В. Тищенко та інші.

Отже, актуальність означеної проблематики, її практична значущість зумовили вибір теми магістерської роботи **«Формування звуко-складової структури слова у дітей дошкільного віку з моторною алалією»**.

Мета дослідження полягає у науковому обґрунтуванні та розробці комплексу дидактичних ігор та вправ для формування звуко-складової структури слова у дітей дошкільного віку з моторною алалією.

Відповідно до мети дослідження визначено наступні **завдання**:

– проаналізувати психолого-педагогічну і спеціальну літературу з проблеми формування звуко-складової структури слова у дітей дошкільного віку з моторною алалією з акцентом на використанні спеціально підібраних дидактичних ігор та вправ;

– визначити особливості формування звуко-складової структури слова у дітей старшого дошкільного віку з моторною алалією;

– розробити комплекс дидактичних ігор та вправ для формування звуко-складової структури слова у дітей старшого дошкільного віку з моторною алалією;

– експериментально перевірити ефективність впливу запропонованої системи дидактичних ігор та вправ для формування звуко-складової структури слова у дітей старшого дошкільного віку з моторною алалією.

Об’єкт дослідження – розвиток мовлення дітей старшого дошкільного віку з моторною алалією.

Предмет дослідження – дидактичні ігри та вправи як засіб формування звуко-складової структури слова у дітей старшого дошкільного віку з моторною алалією.

Теоретико-методологічну базу дослідження склали: вчення про мову як знакову систему (Ф. М. Березін, Б. М. Головін, А. Грищенко, О. М. Леонтєв, Л. І. Мацько, В. В. Німчук, О. М. Шахнарович та ін.), практичний взаємозв’язок мовлення та мислення (Д. Браун, Дж. С. Брунер, Л. С. Виготський, Дж. Грін, М. І. Жинкін, О. О. Леонтєв, Ж. Піаже, Д. А. Слобін, О. М. Шахнарович та ін.); психолінгвістичний підхід до аналізу мовленнєвого розвитку дитини і його формування у процесі нормального та порушеного онтогенезу (Л. С. Волкова [3], В. К. Воробйова, В. А. Ковшиков [6], Р. Є. Левіна, Є. Ю. Линдіна, О.В. Ревуцька [20], Г. О. Лопатіна [7-8], О.

М. Мастюкова, Н. Г. Пахомова [14], Є. Ф. Соботович [19], Ю. В. Рібцун [17; 18], М. Є. Хватцев, М. К. Шеремет [25]).

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що розроблений комплекс дидактичних ігор та вправ, при методично правильному їх підборі та класифікації, з урахуванням індивідуальних особливостей кожної дитини і базуючись на попередніх дослідженнях науковців у цій галузі, сприятиме ефективному формуванню звуко-складової структури слова у дітей дошкільного віку з моторною алалією. Крім того, регулярне та систематичне застосування цих ігор та вправ не лише під час занять з учителем-логопедом, але й вдома, дозволить значно підвищити рівень мовленнєвої активності, збагатити словниковий запас та покращити комунікативні навички дітей.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети й розв'язання завдань використано комплекс методів:

– *теоретичні*: систематизація та узагальнення різних наукових поглядів на проблему, що досліджується, з метою визначення основних аспектів та тенденцій; порівняльний аналіз різних підходів та методик, що використовуються у формуванні звуко-складової структури слова у дітей з моторною алалією; теоретичне обґрунтування важливості формування звуко-складової структури слова у дітей старшого дошкільного віку з моторною алалією з урахуванням сучасних досліджень та практик;

– *емпіричні*: проведення педагогічного експерименту для аналізу поточного стану проблеми, розробки та впровадження комплексу дидактичних ігор та вправ, а також оцінки їхньої ефективності; систематичне спостереження за дітьми в процесі використання розроблених ігор та вправ, фіксація змін та прогресу у формуванні звуко-складової структури слова;

– *математичні* – для обробки результатів педагогічного експерименту.

Практичне значення отриманих результатів полягає в розробці «Комплексу дидактичних ігор та вправ для формування звуко-складової структури слова у дітей старшого дошкільного віку з моторною алалією» (далі – Комплекс), який може бути використаний учителями-логопедами,

вихователями у закладах дошкільної освіти та батьками в домашніх умовах для забезпечення цілісного та систематичного підходу до корекції мовленнєвих порушень. Комплекс сприяє розвитку мовленнєвих навичок через ігрову форму, знижуючи психологічний бар'єр та опір з боку дитини, стимулюючи її природній інтерес до навчання та взаємодії. Ключові особливості цього Комплексу включають вправи, як можуть бути адаптовані до різних індивідуальних особливостей та можливостей дітей; вони розроблені таким чином, щоб залучати різні сенсорні системи (зорову, слухову, тактильну), що збільшує можливості для засвоєння мовленнєвих навичок; вправи можуть бути використані під час групових занять, так і для індивідуальної роботи, забезпечуючи можливість застосування у різних освітніх та домашніх умовах. Розроблений Комплекс базується на останніх дослідженнях у галузі логопедії та психології, апробовані в рамках проведеного педагогічного експерименту, що забезпечує їх ефективність та актуальність.

Експериментальна база: дошкільний підрозділ Раївського ліцею Раїської сільської ради Синельниківського району Дніпропетровської області, Комунальний заклад «Синельниківський навчально-реабілітаційний центр» Синельниківської міської ради.

Структура роботи: вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел, додатки. Загальний обсяг наукової роботи становить 80 сторінок, із яких основний текст – 60 сторінка. Робота містить 2 рисунка, 1 таблицю.

ВИСНОВКИ

У науковій роботі здійснено теоретичне та експериментальне дослідження проблеми формування звуко-складової структури слова у дітей дошкільного віку з моторною алалією з акцентом на використанні спеціально підібраних дидактичних ігор та вправ. Реалізовані мета і завдання надають змогу зробити загальні висновки.

1. Здійснений теоретичний аналіз психолого-педагогічної і спеціальної літератури засвідчив про значний інтерес науковців і практиків до вивчення етіологічної природи моторної алалії (як мовного розладу, який характеризується порушенням засвоєння в онтогенезі експресивного мовлення інвентаря мовних одиниць і правил їх функціонування, що проявляється у мовленні неможливістю або розладом відтворення граматичних, лексичних та фонематичних операцій при повній або частковій збереженості смислових та моторних (артикуляційних) операцій» [6, с. 5]) та необхідності своєчасної її корекції.

2. Визначено особливості формування звуко-складової структури слова у дітей дошкільного віку з моторною алалією. Одним із ключових висновків є те, що опанування складовою структурою слова у таких дітей не стоїть у прямій залежності від опанування окремими звуками мовлення. Навіть при правильній ізольованій вимові звуків складова структура слова, постійно відтворюється дитиною спотворено. Зокрема, автори звертають увагу на те, що такі діти мають різний по типу характер порушень, який спостерігається звукоскладовій структурі слів. Часто він проявляється у вигляді перестановок, додавань, елізій, асиміляцій, персеверацій та контамінацій. Заміни носять нестабільний, різноманітний та стійкий характер.

Враховуючи взаємозв'язок між опануванням звуко-складовою структурою слова та розвитком ритмічних здібностей (рухових, просторово-часових, музичних), вчені наголошують на тому, що логопедична робота повинна включати завдання щодо їх формування. Така робота повинна

здійснюється паралельно з роботою з уточнення, розширення, активізації пасивного та активного словника, розвитком граматичного компоненту мовлення, зв'язного мовлення, психічних процесів.

3. Розроблено та обґрунтовано «Комплекс дидактичних ігор та вправ для формування звуко-складової структури слова у дітей дошкільного віку з моторною алалією», який може бути використаний вчителем-логопедами, вихователями у закладах дошкільної освіти та батьками в домашніх умовах для забезпечення цілісного та систематичного підходу до корекції мовленнєвих порушень. Комплекс дидактичних ігор та вправ сприяє розвитку мовленнєвих навичок через ігрову форму, знижуючи психологічний бар'єр та опір з боку дитини, стимулюючи її природній інтерес до навчання та взаємодії. Ключові особливості цього комплексу включають: вправи можуть бути адаптовані до різних індивідуальних особливостей та можливостей дітей; вони розроблені таким чином, щоб залучати різні сенсорні системи (зорову, слухову, тактильну), що збільшує можливості для засвоєння мовленнєвих навичок; вправи можуть бути використані під час групових занять, так і для індивідуальної роботи, забезпечуючи можливість застосування у різних освітніх та домашніх умовах. Розроблений Комплекс базується на останніх дослідженнях у галузі логопедії та психології, апробовані в рамках проведеного педагогічного експерименту, що забезпечує їх ефективність та актуальність.

Для перевірки ефективності впливу запропонованого Комплексу був проведений педагогічний експеримент впродовж 2020-2024 рр. в три етапи (констатувальний, формувальний, контрольний) на базі дошкільного підрозділу Раївського ліцею Раїської сільської ради Синельниківського району Дніпропетровської області, Комунального закладу «Синельниківський навчально-реабілітаційний центр» Синельниківської міської ради, обрано групу респондентів (15 дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення), дібрано діагностичний інструментарій для збору та аналізу даних. Кількісні показники, отримані за результатами

констатувального етапу, уможливили зробити висновок про переважно низький рівень сформованості лексико-граматичного компоненту мовлення дітей старшого дошкільного віку з загальним недорозвитком мовлення.

4. В ході експериментальної перевірки дієвості «Комплексу дидактичних ігор та вправ та його впливу на рівень сформованості звуко-складової структури слова у дітей дошкільного віку з моторною алалією» засвідчено позитивні зміни. Таким чином, отримані під час експерименту результати і позитивні зміни підкреслюють ефективність проведеної нами роботи і вказують на те, що розроблений Комплекс, при методично правильному їх підборі та класифікації, з урахуванням індивідуальних особливостей кожної дитини і базуючись на попередніх дослідженнях науковців у цій галузі, сприятиме ефективному формуванню звуко-складової структури слова у дітей дошкільного віку з моторною алалією. Крім того, регулярне та систематичне застосування цих ігор та вправ не лише під час занять з вчителем-логопедом, але й вдома, дозволить значно підвищити рівень мовленнєвої активності, збагатити словниковий запас та покращити комунікативні навички дітей.

Констатовано, що отримані результати експериментальної роботи є незначними, що підкреслює складність процесу формування звуко-складової структури слова у дітей дошкільного віку з моторною алалією. Цей процес тісно пов'язаний з розвитком інших мовленнєвих та немовленнєвих функцій, які є основою для досягнення подальших позитивних результатів. Важливо звертати увагу на цей взаємозв'язок, оскільки ізольована робота лише над формуванням звуко-складової структури без паралельного розвитку інших функцій не дасть бажаних результатів, навіть за тривалий період часу.

Тож, мета досягнута, завдання виконані, гіпотеза підтверджена.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Большакова С. Е. Алалия. Работа на начальном этапе. Формирование навыков базового уровня. Междисциплинарный авторский подход. Москва : Грифон, 2019. 256 с.
2. Бондар В.І. Спеціальна педагогіка: понятійно-термінологічний словник. Луганськ: Альма-матер. 2003.
3. Волкова Л. С., Шаховська С. Н. Логопедия: Учебник для студентов дефектол. фак. пед. вузов. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1998. 680 с.
4. Гвоздев А. Н. Вопросы изучения детской речи. СПб. : «Детство-Пресс», 2007. 472 с.
5. Жукова Н. С. Формирование речи у детей с моторной алалией. URL: https://vk.com/doc1780087_560523987
6. Ковшиков В. А. Экспрессивная алалия. Москва : «Институт общегуманитарных исследований», 2001. 96 с.
7. Лопатіна Г. О., Липач А. С. Методичний комплект для комплексного логопедичного обстеження дитини дошкільного віку «КЛАД». Бердянськ : БДПУ, 2018. 74 с.
8. Лопатіна Г. О. Методичні основи системи спілкування за допомогою обміну картками. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Сер. 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Зб. наук. праць. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. №27. С. 110–114.
9. Лопатіна Г. О., Мицик Г. М. Методичний комплект для комплексного логопедичного обстеження дитини дошкільного віку «КЛАД». Запоріжжя: БДПУ, 2024. 265 с.
10. Лынская М. И. Формирование речевой деятельности у неговорящих детей средствами инновационных технологий. Москва : Парадигма, 2012. 86 с.

11. Маркова А.К. Особенности усвоения слоговой структуры слова у детей, страдающих алалией. Школа для детей с тяжелыми нарушениями речи / Под ред. Р.Е. Левиной. М., 1961. С. 59-70.

12. Маркова А. К. Особенности овладения слоговым составом слов у детей с недоразвитием речи : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. пед. наук. : спец. 13.00.03 „Коррекционная педагогика». М., 1963. 19 с.

13. Мельніченко Т.В. Формування фонологічного компоненту мовлення в учнів 5-6 класів з тяжкими мовленнєвими розладами. Київ. 2017. http://www.ispukr.org.ua/articles/17/17052302_a.pdf

14. Пахомова Н. Г., Баранець І.В. Особистісний потенціал дитини старшого дошкільного віку із моторною алалією: психологічні особливості розвитку. Особлива дитина: навчання і виховання. 2020. Вип. 4(89), С. 75-87.

15. Правдина О .В. Логопедия. Учебное пособие для студентов дефектолог. Фак-тов пед. ин-тов. 2 изд. Москва, 1973. 272 с.

16. Пятница Т. В., Башинская Т. В. Система коррекционного воздействия при моторной алалии. Часть 1. Москва : ТЦ Сфера, 2010. 64 с.

17. Рібцун Ю. В. Гра як засіб мовленнєвого розвитку молодших дошкільників із ЗНМ. Теорія і практика сучасної логопедії : зб. наук. пр. Київ : Актуальна освіта, 2004. Вип. 1. С. 150–165.

18. Рібцун Ю. В. До проблеми порушення звуко-складової структури слова у дітей. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова : зб. наук. пр. Випуск 23. К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. С. 206–208.

19. Соботович, Є.Ф. Формування правильного мовлення у дітей з моторною алалією. Київ: КДПШ ім. О.М. Горького. 1981.

20. Технології логопедичного обстеження: навчально-методичний посібник / упор. Є. Ю. Линдіна, О. В. Ревуцька. 2-е видання, доповнене та доопрацьоване. К. : Освіта України, 2021. 218 с.

21. Трофименко Л.І. Алалія: підтримка дитини з особливими мовленнєвими потребами в освітньому середовищі: навч.-метод. посіб. Київ. 2023. 180 с.

22. Трофименко Л. Дослідження особливостей складової структури слова у дітей з алалією. Матеріали конференцій МЦНД. 2022. С. 50-55.
23. Филичева Т. Б. Основы логопедии: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по специальности «Педагогика и психология (дошк.)». Москва : Просвещение, 1989. 223 с.
24. Цейтлин С. Н. Язык и ребенок: Лингвистика детской речи : [учеб. пособие]. М. : Гуманит. изд. центр «Владос», 2000. 240 с.
25. Шеремет М.К. (Ред.). Логопедія. Підручник. (3-є вид.). Київ: Видавничий Дім «Слово». 2014.